

Câhız'ın (150/767-225/839) Nübüvvet Anlayışı

Yrd. Doç. Dr. Mehmet BAKTİR*

Özet

Akılcı olarak bilinen bir mezhebin mensubu olan Cahız'ın kendi düşünce sisteminde nübüvveti nereye oturttuğunun önemi açıktır. O, aklın alanın sınırlı olduğunu savunmakta ve nübüvveti aklın ulaşamadığı konularda insanlara yardımcı olarak görmektedir.

Anahtar Kelimeler: Cahız, Nübüvvet

Abstract

It is clear that is an important thing; Cahız, who is a members of a school known as a rasyonel, set up the nubuvvet matter in their system of thinking. He is thinking the human reason was limited and it was as an assistant for the human in the area that human can't contact with it.

Key Words: Cahız, Nubuvvat

Giriş

Câhız, kelâmî akımlar içerisinde daha çok akla önem vermekle bilinen Mutezile ekolünün "Câhızıyye" koluna mensup bir mütekellimdir.¹ Bu açıdan düşünüldüğünde akılcılığıyla meşhur olmuş bir mezhebin akli metotları içinde nübüvveti nereye oturttukları sorusuna cevap bulmak önemlidir. Genelde akılcılığı ön plana çıkaran sistemler söz konusu olunca akla ilk gelen şey, dogma haline getirilmiş dinsel yaklaşımlara karşı eleştirel bir tavır sergilemeleri ya da nasları akli delilere uygun bir tarzda yorumlamalarıdır. Selefi yaklaşımları benimseyenler alimlerden bahsedilince hatırlanan ilk şey ise, akli delillerle dinin kaynaklarının yorumlanmasını doğru bulmamaları ve onların nakillerle yorumlanmasını benimsemeleridir. Akıl, insanın ait olduğu kültürün normlarına göre düşündür. Dolayısıyla burada tartışma yapılan şey, aklın bizzat kendisi değil, vahiy kültüründen uzak bir kültürün düşünce yapısıyla harmanlanmış olan kavramlarla nasların yorumlanıp yorumlanamayacağı sorunudur. Yoksa nasları, yine naslara dayanarak yorumlayan bilginler, bu yorumlama işini dini akıllarıyla yapmaktadırlar. Buradaki fark sadece yorumlarda kullanılacak tanımlayıcı kavramların vahiy kültürüne ait olup

* Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi (mbaktir@cumhuriyet.edu.tr).

¹ Bkz. eş-Şehristânî, Ebû'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim b. Ebi Bekir, **el-Milel ve'n-Nihal**, Tah. Muhammed Seyyid Kılânî, Beyrut, ts. 25.

olmamsıdır. Kelâmî düşüncede akılcı ve nakilci diye bilinen akımların metotları arasındaki bu fark, daha çok akıl nakil sorunu olarak bilinir. Gerçekte akıl ve naklin çatışacağı kabul edilmese de en azından naklin yorumlanması sırasında kullanılan üslupla ilgili tartışmanın olmadığını da söylemek mümkün değildir. Tüm bunlar dikkate alındığında naklin insanlara ulaştırılmasında tek yetkili olan peygambere, akılcı diye tanımlanan bir mezhebin alimlerinin yaklaşımlarının ve ona düşünce sistemlerinde verdikleri yerin önemli olduğunu düşünüyorum.

Nebi Resul Kavramlarının Tanımı

Nübüvvetinin tanımını yapıp yapılamayacağı konusunda bazı tereddütler bulunmaktadır. Kimileri nübüvvetin tanımının yapılabileceğini savunurken kimileri de tam aksine onun tanımının yapılamayacağını ileri sürmektedir. Nitekim Gazâlî'ye risalet tarifle açıklanamaz. Çünkü eşyayı tanımlamak, onların cins ve faslını bulmaya bağlıdır. Nübüvvetinde cins ve fasılları olamayacağı için tanımının yapılması oldukça güçtür.² Ama bu güçlüğü rağmen nübüvvetin tanımını yapılmıştır. Biz de gelenek içinde yapılan bu tanımlar ışığında nebi ve resul kavramlarını izaha çalışacağız.

Sözlük Anlamları

Nübüvvet, Arapçada haber ve haber verme anlamına olan (ن ب ا) kökünden türemiş bir kelimedir. Haberi getirene, peygamber anlamına gelen (نبي) "haberci" denir. Aslında bu kavram Arapça bir sıfat kalıbında olup, fail kalıbının anlamını taşımaktadır. Çünkü bu kelime üç harfli kullanıldığı zaman haber verme anlamını içermemektedir. Bu kavrama haberci anlamı verebilmesi için ya "İfal" kalıbının isim formunda ya da üç harfli kalıplardan fail anlamı taşıyan bir kalıpta gelmesi gerekirdi. Bu nedenle, peygambere haberci anlamını yüklemek için, aslında üç harfli kelimelerde şeklen fail kalıbı olmamasına rağmen fail anlamı veren sıfat kalıbı, (نبي) kullanılmıştır.³ Ancak bu kalıp iki ayrı kökten gelen kelimeler için de kullanılabilirdiğinden iki türlü anlam içermektedir. Bu iki kök kelimedenden birisi haber verdi anlamına gelen (ن ب ا) (N-b-e) diğeri ise yükselmek anlamına gelen (ن ب و) (N-b-v) dir. Ama bunların her ikisinin de sıfat kalıbı (نبي) (Nebi) şeklinde gelmektedir.⁴ Bu nedenle de nebinin asıl anlamı konusunda farklı görüşler ortaya çıkmaktadır. Nebi kelimesi hemzeli olarak kullanılırsa, Allah'tan haber getiren elçi, vavlı olarak gelirse Allaha yaklaştırılmış kişi anlamını taşır.⁵

² el-Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, **Hakikat Bilgisine Yükseliş**, Ter. Serkan Özburun, İstanbul, 1995, s. 133-136.

³ İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemalüddin Muhammed b. Mükrim el-Afrîkî el-Mısırî, **Lisânü'l-Arab**, Beyrut, ts I, 162.

⁴ İbn Manzûr, **Lisânü'l-Arab**, I, 162.

⁵ Kadî Abdülcabbar, **Şerhu'l-Usuli'l-Hamse**, Tah. Abdülkerim Osman, ts. s. 567.

Nübüvvet kavramının Arapçada yüce ve şerefli anlamına gelen (ن ب و) kökünden geldiğini savunanlara göre bu kavram, yüce bir makam olduğu için bu kökten gelmiştir. Çünkü peygamberin Allah katındaki yeri diğer insanlara göre çok daha yüksektir. Bu makama gelen kişinin Allah katındaki yüceliğini ifade etmek için de ona nebi denmiştir.⁶ Kuran'da Hz. Peygambere "Biz onu üstün bir makama yükselttik"⁷ denmesinin sebebi de budur. Üstelik nebi kelimesinin hemzesiz kullanılması da bu kavramın yükselmek anlamındaki (ن ب و) kökünden geldiği görüşünü güçlendirmektedir.

Nübüvvet kavramının (ن ب ا) kökünden geldiğini savunanlara göre, Hz. Peygamberin derecesinin yüceliği konusunda bir endişe söz konusu olmadığından onu tekrar vurgulamak için bir kavramın kullanılmasına gerek yoktur. Bir de Hz. Peygamberin görevinin büyük bir kısmı hatta tamamı, Allah ile kullar arasında elçilik yapmak olduğu için ona haber getiren anlamında nebi denmesi daha doğrudur. Çünkü onun Allah katındaki derecesini bahsetmenin, elçi olmasıyla bir alakası bulunmamaktadır. Elçi olmayan birinin de Allah katında derecesi yüksek olabilir. Ama bu onun elçi olmasını gerektirmez. Nebi kelimesinin hemzesiz kullanılmasının nedeni ise iddia edildiği gibi geldiği kökten dolayı değil, bu kelimeyi hemzeli telaffuz etmenin zor olmasındandır. Çünkü her dilde olduğu gibi Arapçada da zorluklardan dolayı bazı kelimelerin telaffuzları olması gerekenin dışında kullanılabilir. Bu nedenle haber getiren anlamında ki nebi kelimesinin nübüvvetin aslı olması daha uygundur.

Resul kavramı da Arapça asıllı olup, vakar, sebat ve müsamaha anlamına gelen (ر س ل) kökünden gelmektedir. (ارسل) kalıbına çevrilirse, elçi gönderme anlamını alır. Resul (رسول) kelimesi ise haberlere tabi olan ve kendisinde haber bulunan kimse demektir. Bu kelimenin müzekker ve müennesinin aynı kalıpta geldiği yani müzekker ve müennes ayrımı olmadığı söylenir. Resul kökünden türeyen kelimelerin, rahatlık, sürü, mal vb. anlamları bulursa da vakarlı olma, haber alma, elçi olma ve görev gibi anlamları konumuza daha uygundur.⁹ Ayrıca Kuran'da resul kavramı, insan dışındaki Cibril, Rüzgar vb. bazı varlıklar için de kullanılmaktadır. O halde nebi haber getiren anlamına gelirken, resul de bu haberleri insanlara ulaştırıcı demektir.

Bi'set kavramı da Arapça asıllı olup, gönderme anlamına gelen (ب ع ت) kökünden gelmektedir. Daha çok elçi vb. şeyleri gönderme anlamına

⁶ Cevherî, İsmail b. Hammâd, **es-Sıhah**, Beyrut, 1990, VI, 2500; Ebü'l-Bekâ, Eyyüb b. Musa el-Kefevî, **Külliyâtü'l-Mu'cem fi'l-Mustalahât ve'l-Furûki'l-Lügaviyye**, Beyrut, 1982, s. 900; Zebidî, Murtaza Muhammed b. Muhammed, **Tâcü'l-Arûs**, by. 1988, XX, 213, I, 255; el-Bağdâdî, Abdülkahir b. Tahir, **Usulü'd-Din**, İstanbul, 1928, s. 153-154.

⁷ Meryem, 19/17.

⁸ İbn Manzûr, **Lisânü'l-Arab**, I, 162; el-İcî, Adudiddîn Abdurrahman b. Ahmed, **el-Mevâkıf fi İlmî'l-Kelâm**, Beyrut, ts. s. 337.

⁹ İbn Manzûr, **Lisânü'l-Arab**, XI, 281-285; Zebidî, **Tâcü'l-Arûs**, XXIV, 282.

gelen¹⁰ bu kavram, peygamberin kendisinden çok gönderilmesini ifade etmek için kullanılmaktadır.

Istılah Anlamları

Genel olarak resul ve nebi kavramları lafız bakımından farklı iseler de mahiyet bakımından aynı anlama gelirler. Bu açıdan bakıldığında nebi ve resul, Allah'ın kendisiyle insanlar arasındaki iletişimi sağlamak için seçilen elçilere denir.¹¹ Özel anlamları ele alacak olursak resul, kendisine yeni bir kitap verilen, nebi ise, daha önceki peygamberlerin getirdiği kitapla amel eden ve insanları hidayete davet eden elçidir.¹² Bu nedenle resuller, kendisine melek gönderilen, kitap verilen ve kendinden önceki kitapların hükümünü kaldıran olarak nebiden ayrılmaktadır. Nebi ise sadece Allah ile irtibatı sağlaması ve onunla iletişim kurması için ilham veya bir melek ile vahiy almaktadır.¹³ Ancak nebeye gelen vahiy veya ilham yeni bir dini hüküm getirmemekte olup, onu bilgilendirme ve desteklemeyi amaçlamaktadır. Nebilerin görevi de insanlara tebliğde bulunup onları doğru yola çağırmasıdır. Kendisinden önce gönderilen kitaba uyması nedeniyle nebiler, daha çok inanan veya inanmış da daha sonra gaflete düşen topluluklara gönderilmektedir. Resuller ise ister daha önce kendilerine kitap gönderilsin isterse gönderilmesin, yeni bir kitaba tabi olmaları için tüm topluma gönderilmektedir.¹⁴

CÂHİZ'İN NÜBÜVVET ANLAYIŞI

Nebi ve Resul

Câhiz'e göre peygamberler, Allah tarafından insanlara gönderilmiş elçilerdir. Bu elçilerin bir kısmına kitap verilmişken bir kısmına da kitap verilmeyip kendisinden önceki peygamberin kitabıyla amel etmesi istenmiştir. Ona göre kendisine müstakil kitap verilen peygambere resul, kitap verilmeyene ise nebi denmektedir.¹⁵ Kadı Abdülcabbar'a göre ise, Allah, her ikisini de kitabında beraber kullandığı için, nebi ile resul arasında fark yoktur.¹⁶ Dolayısıyla Câhiz, nebi ve resul ayrımı yapmakla Mutezileden ayrılmaktadır. Ama ne var ki Câhiz, resul ve nebi ayrımı yapmasına rağmen, bu ayrımı destekleyen delil ortaya koymaz. Muhtemelen edebiyatçı olması onun resul nebi ayrımına gitmesine neden olmuştur. Çünkü sözlüklerde genelde nebi ile resul arasında bir ayrım yapılmaktadır.

Kuran'dan anladığımız kadarıyla tarihsel süreçte toplumlara gönderilen elçilere değişik isimler verilmiştir. Elbette insanlığa gönderilen bu elçilerin yararı vardır. Asıl sorun elçilerin gelişyle insan davranışlarının

¹⁰ İbn Manzûr, **Lisânü'l-Arab**, II, 112; Zebîdî, **Tâcû'l-Arûs**, III, 171.

¹¹ et-Taftazânî, Sa'dü'din Mesud b. Ömer, **Şerhü'l-Akaid**, İstanbul, 1973, s. 61.

¹² et-Taftazânî, **Şerhü'l-Akaid**, s. 9.

¹³ el-Bağdâdî, **Usulü'd-Din**, s. 154.

¹⁴ Bkz. Yavuz, Salih Sabri, **İslam Düşüncesinde Nübüvvet**, İstanbul, ts. s. 17-18.

¹⁵ Câhiz, Ebu Osman Amr b. Bahr, **er-Resâil**, Tah. Abdüsselam, Muhammed Harun, Kahire, ts. Makâletü'z-Zeydiyye ve'r-Râfıza, IV, 323.

¹⁶ Kadı Abdülcabbar, **Şerhu'l-Usulü'l-Hamse**, s. 567.

disipline edilmesinde ortaya çıkmaktadır. Çünkü bu elçiler geldikleri zaman insan davranışlarına sınırlama getirmektedirler. Bu davranışlarının sınırlanması ister istemez insanı bu işin nedenlerini araştırmaya itmıştır. Bundan dolayı gerek felsefe ve gerekse kelâmda nübüvvetin gerekliliği tartışma konusu yapılmıştır.

Nübüvvetin Gerekliliği ve Yararı

Câhız, nübüvvetin gerekliliği konusuna, birincisi insani diğeri Allah açısından olmak üzere iki cepheden yaklaşmaktadır. O, işin insani cephesini aklın sınırları ve insanların tabiatları bağlamında ele almaktadır. Öncelikle bilgiyi oluşturmada aracı olan aklın bizatihi kendisi sınırlı olduğu gibi, diğer yandan akla bilgi sağlayan vasıtaların da sınırlı olması hasebiyle akıl her şeyi bilme imkanına sahip değildir. O halde dünya ile ilgili şeyleri bilme noktasında sınırlı olan akıl, nasıl olurda tek başına Allah'ın emirlerini bilme imkanına sahip olabilir?¹⁷ Akıl, bazı şeyleri tümel olarak bilebilir ama dinde tafsilat peygambere aittir. Düşünelim ki insan, akıl sayesinde bu bilgileri uzun yıllar boyunca edindiği tecrübeler sonucu öğrendi. Bu öğrendiği doğruları hiç ayırım yapmaksızın uygulamaya koyabilir mi? Câhız'a göre, eğer insanlar bu alemde kendi başlarına bırakılsa idi, yaptıkları zulüm sonucu çıkan fesatla kendilerini yok ederlerdi. Çünkü kendi menfaat ve rahatını sağlamayı öngören insan fitratı, şehvet ve nefis güdüleriyle akla galip gelirse kötü şeyler yaptırabilir. Zira akıl birçok unsurun etkisine açıktır. Bunun için Allah peygamberleri vasıtasıyla insanları uyarmış, onlara doğruluktan ayrılmamalarını emretmiş ve ayrılanları da ahirette cehennem azabıyla cezalandıracağını bildirmiştir.¹⁸ Bunun için din ortaya koyduğu yaptırımlarla insan fitratına karşı akla destekçidir. Nitekim insanlar kanunlardan korktukları için bazı şeyleri yapmaktan kaçınırlar.

Genel Mutezile düşüncesine göre, Allah'ın fiillerinde mutlak hikmet vardır. Peygamber gönderme de Allah'ın fiilleri kapsamına girdiğine göre, peygamber göndermek de vaciptir. Çünkü Câhız'a göre Allah, kulların yararına olanı gözetir.¹⁹ Zira insanlar, tabiatları gereği kendi yararına olan şeyleri yapma ve bu konuda hırslı olma duygusuna sahip oldukları için, aralarındaki zayıfları kollamak yerine kendi menfaatlerini peşinden koşarken onlara zarar verebilirler. Bu tutum, zayıflar aleyhine toplumsal destek sistemini ortadan kaldıracığı için, sosyal sorunların ortaya çıkmasına zemin hazırlar. İnsanlığın toplumsal çatışmaya sürüklenip yok olmaması için Allah'ın, onları bu fitneden koruyacak ve onların varlığının devamını sağlayacak önderler göndermesi gerekir.²⁰

Câhız'a göre Allah'ın peygamber göndermesinin bir başka nedeni ise, ahirette hesaba çekilirken, insanlara ileri sürecekleri bir bahane ve mazeret bırakmamaktır. Çünkü insanlar bu dünyada yaptıkları işlerden

¹⁷ Câhız, **er-Resâil**, el-Cevâbât ve İstihkâkû'l-İmame, IV, 320; **Kitabü'd-Delâil ve'l-İtibar ale'l-Halk ve't-Tedbir**, Beyrut, 1988, s. 68

¹⁸ Câhız, **er-Resâil**, el-Cevâbât ve İstihkâkû'l-İmame, IV, 300.

¹⁹ el-Eş'arî, Ebü'l-Hasan Ali b. İsmail, **Makâlâtü'l-İslamiyyin ve İhtilafü'l-Musallin**, Tah. Helmut Ritter, Beyrut, 1980, s. 555.

²⁰ Câhız, **er-Resâil**, Makâletü'z-Zeydiyye ve'r-Râfize, IV, 319.

hesaba çekilirken, yapmış oldukları kötülüklerin cezasından kurtulmak için çeşitli bahaneler ileri süreceklerdir. Allah da onların ileri süreceği asılsız mazeretleri geçersiz kılmak için peygamberler göndermiştir.²¹

Câhız'a göre, hem akıllarının sınırını aşması hem de fitratları gereği fitneye yatkın olmalarından dolayı doğruları yapmaya güçleri yetmeyen insanlara hiç katkıları olmadan kuralları koyup onu da insanları yönlendirecek bir elçiyle bildirmesi,²² insanlara kolaylık sağladığı ve menfaat çatışmalarının gölgesini onların üzerinden attığı için aynı zamanda bir lütuftur.²³

Her toplumun peygambere olan ihtiyacı ortadadır. Ancak gelen bu peygamberlerin kim olduğunun bilinmesi bir sorundur. Çünkü elçi gönderen merci toplumla doğrudan muhatap olmamaktadır. Zaten toplumla doğrudan muhatap olacak olsa elçiye gerek kalmazdı. Nitekim Allah, "Allâh bir insanla (karşılıklı) konuşmaz. Ancak vahiyle ve perde arkasından konuşur yahut da izniyle dilediğini vahyedecek bir elçi gönderir,"²⁴ buyurmaktadır. Elçiye ihtiyaç olduğuna göre hem elçi gönderenin hem de elçinin insanlar tarafından bir şekilde tanınması gerekir.

Nebinin tanınmasını, Allah tarafından peygamber olarak atanması ve insanların onu Allah'ın elçisi olarak kabul etmesi şeklinde iki gurupta toplayabiliriz. Elçi seçme ve bu elçinin ne zaman kimlere gönderileceği konusunda yegane söz sahibi Allah'tır. Ancak peygamber gönderilmesinin mümkün olması için, toplumun peygamber gönderecek vasıfta bir ilah anlayışına sahip olması gerekir. Yani Allah'ın bilgi, irade ve kudret gibi vasıflarının olduğuna inanılması gerekir. Her ne kadar Câhız'a göre Allah, kullarının hayrına olanı yapmak durumunda olduğu için, biraz irade hürriyeti salah-aslah prensibiyle sınırlanmış olsa da peygamber göndermesine mani olacak bir durum gözükmemektedir. Yani Câhız, peygamber gönderecek sıfatlara haiz bir Allah anlayışına sahiptir.²⁵ Yine Allah'ın elçiliğini yapacak kişinin ona layık ahlaka ve karaktere sahip olmalıdır. Câhız bu konuda, "nebinin ahlaki peygamberliğine en büyük delidir,"²⁶ demektedir. Onun için yüce bir varlık olan Allah'a elçi olacak kişinin sıradan kötü alışkanlık sahibi kişiler olması mümkün olmadığı gibi iyi ahlak sahibi olmakla da nübüvveti hak etme gibi bir durum da söz konusu değildir.

Allah tarafından elçi olarak atanan kişinin insanlar tarafından kabul edilebilmesi için, onun Allah tarafından gönderildiğinin ilan ve ispat edilmesi gerekir. Bunun için de elçi olarak atanan kişi elçiliğini ilan etmek ve bunu kanıtlamak zorundadır. Çünkü Allah'ın insanlara elçi gönderdiğini doğrudan bildirmesi durumunda bir elçi göndermesine gerek kalmaz. Zira elçi göndereceğini söyleyen yaratıcı, diğer isteklerini de insanlara doğrudan iletebilir. Dolayısıyla bu işi yapacak başka biri olmalıdır. Bunun

²¹ Câhız, **er-Resâil**, Hucecü'n-Nübüvve, III, 240.

²² Câhız, **er-Resâil**, el-Cevâbât ve İstihkâkû'l-İmame, IV, 288.

²³ Câhız, **er-Resâil**, er-Red ale'n-Nasârâ, III, 309.

²⁴ eş-Şurâ, 42/51.

²⁵ eş-Şehristânî, **el-Milel ve'n-Nihal**, s. 26.

²⁶ Câhız, **er-Resâil**, Hucecü'n-Nübüvve, III, 280.

için de elçinin gelişinin bildirilmesi ve kanıtlanması işini yapacak en uygun kimse elçinin yine kendisidir. Elçinin de bu işi yapabilmesi için delil veya mucize gibi bazı desteklere ihtiyacı vardır.²⁷ Her ne kadar Nazzâm'ın mucizeyi kabul etmediği nakledilse de²⁸ Câhız, peygamberlerin tanınması için mucizenin gerekli olduğu görüşündedir.²⁹

Nübüvvetin Kanıtı: Mucize

Mucize, Allah'ın peygamberlerine elçi olduklarını ispatlamaları için verdiği, insanların normal şartlarda yerine getiremediği, olağan üstü olaylardır. Bir olayın mucize olabilmesi için olağan üstü olmasının yanın da bazı şartları taşıması gerekmektedir. Bu şartları taşımayan, olağan üstü olan her olay mucize değildir. Öncelikle bir olayın mucize olabilmesinin ön şartı, insanların yapabileceği şeyler olmamasıdır. Örneğin, bazı maharet sahiplerinin geliştirmiş oldukları aletler sayesinde sıra dışı işler yapması mucize değil, sihir ve illüzyon olabilir. Çünkü bu tür işlerin nasıl yapıldığını halk bilmesede o kişinin yakın dostları vemeslektaşları bunun bir şekilde farkındadırlar. Bu ise günün birinde çeşitli şekillerde ortaya çıkar ve o olayın mucize olmadığı anlaşılır. Böyle bir şeyin nübüvveti ispat edecek bir delil olması düşünülemez.³⁰

Mucizenin diğer bir şartı ise olağan üstü hal gösterilirken nübüvvet iddiasıyla yapılması gerekir. Nübüvvet iddiası taşımayan hiçbir olağan üstü olay mucize olarak kabul edilmez. Çünkü bir iddiaya dayanmayan olayın bir şeyi ispatlama gibi bir amacı olamaz. Farklı amaçlar için yapılan işler, kastedildiği amacı gerçekleştirilmek için yapılır. Amacı nübüvvet iddiasını ispatlamak olan bir olağan dışı olay mucize olurken, amacı insani bir fayda sağlamak olan bir olağan dışı olay, faydayı temin etmek için kullanılan araç olmaktan öteye geçmez. Bu tür olayların, yapanın niyetinin ötesine geçmesi ve Allah'ın da insanları peygamberin kim olduğu konusunda yanıltacak olaylara izin vermesi mümkün değildir. Zira fiilin faili kendi içinde taşıdığı niyetin dışına çıkamadığı gibi, olağan dışı olayların olmasına imkan tanıyan yaratıcının bu olayların amaç dışı kullanımına izin vermez.³¹

Peygamberlerin risaletinin insanlar tarafından onaylanması için verilen deliller, o toplumun yapısına ve kültürüne uygun düşmelidir. Bu nedenle her topluma gelen peygambere o toplumun yapısına uygun mucize verildiğinden her peygamberin mucizesi farklı olmaktadır.

Hz. Peygambere Verilen Mucizeler

Her peygambere kendi dönemine ve içinden çıktığı topluma uygun olarak verilen maddi ve manevi mucizeler her ne kadar önceki peygamberlerin mucizelerinden şekil ve zaman açısından farklı olsa da

²⁷ Câhız, **er-Resâil**, Huvecü'n-Nübüvve, III, 259-260.

²⁸ İbn Kuteybe ed-Dineverî, **Hadis Müdafası**, Ter. Hayri Kirbaçoğlu, İstanbul, 1989, s. 89; Aydınlı, Osman, "**Mutezile Düşüncesinde Nübüvvet Meselesi ve Hz. Muhammed**", İslamî İlimler Dergisi, 2006, I, s. 13.

²⁹ Câhız, **er-Resâil**, Huvecü'n-Nübüvve, III, 259.

³⁰ Câhız, **er-Resâil**, Huvecü'n-Nübüvve, III, 259-264.

³¹ Bkz. Câhız, **er-Resâil**, Huvecü'n-Nübüvve, III, 263.

hedefi nübüvveti ispat olduğu için aynı amaçlar taşırlar. Dolayısıyla mucizelerin zamanın ve şeklinin farklı olması onun delil olmasına engel teşkil etmemektedir. Hz. Peygambere de elçi olarak geldiği toplumun yapısına uygun ve onları iknada yeterli olan, bir kısmı akli, bir kısmı da hissi (duyusal) deliller ihtiva eden mucizeler verilmiştir.³²

Hissi mucizeler, genelde vuku imkansız olan fiziki olayların Hz. Peygamberin duası üzerine meydana gelmiştir. Bunların bir kısmını, muhatapların talepleri üzerine gönderilirken, bir kısmı da sahabenin zorda kaldığı günlerde Allah tarafından destek amaçlı verilmiştir. Câhız, maddi mucizelerin varlığını kabul etse de tespit edebildiğimiz kadarıyla bahsettiği hissi mucizenin sayısı birkaç taneden öte geçmemektedir.³³ Hz. Peygamber zamanında meydana gelen bu olaylar hem insanların inanmasına vesile olurken hem de inananların ruhen güçlenmelerine yardımcı olmuştur. Ancak hissi mucizelerin çoğu günümüz insanı için, ikna edici özelliğini kaybetmiştir. Çünkü o devirde yaşayan insanlar bu mucizeleri gözleriyle görürken bu günkü insanlar haber olarak duymaktadırlar. Elbette gözüyle görenle haber olarak duyanın durumu bir değildir. Bu nedenle Câhız, mucizelere şahit olan kişilerde oluşan bilgiler zorunludur, demektedir.³⁴ Dolayısıyla maddi mucizeler zamana ve mekana ait deliller olarak kalmaya mahkumdur.

Hz. Peygambere verilen mucizelerden bir kısmı ise manevi mucizelerdir. Câhız, biri Hz. Peygamberin şahsiyle, diğeri de getirmiş olduğu kitabın özellikleriyle alakalı iki mucizeden bahseder. Ona göre delillerin en önemlisi, elçi olarak gelen kişinin ahlaki durumudur. Çünkü güvenilir bir kişinin vereceği haber asla reddedilmeyen bilgidir. İster elçi gönderen, isterse elçi gönderilen taraf için olsun, elçilik görevini yürütecek kişide olması gereken en önemli şey onun güvenilir olmasıdır. Güvenirliği olmayan birini Allah'ın elçi tayin etmesi düşünülemez gibi, toplumun bu tür insanlara itimat etmesi de mümkün değildir. İnsanlarda bulunan bu üstün ahlaki ve meziyeti toplumda yaşayan her insanın kavraması mümkün olmayabilir. Çünkü toplumda yaşayan insanların bilgi gücü ve anlayış kapasiteleri birbirinden farklıdır. Bu nedenle üstün ahlak sahibi kişilerin değerini aydın diyebileceğimiz eğitimli ve kültürlü şahıslar anlayabilir.³⁵

Câhız'a göre Hz. Peygambere verilen manevi mucizelerden ikincisi, elçi olarak geldiği toplumun edebi şahsiyetlerine meydan okuyan Kuran'dır. Ona göre Kuran, taklit edilmesi mümkün olmayan ve kimsenin de başaramadığı akli bir mucizedir. Zira Hz. Peygamber, Kuran için ileri sürülen, "uydurma bir kitap" iddiasına karşı, iddialarını doğrulamaları için onlara Kuran'ın bir benzerini, hatta onun bir ayetinin benzerini getirmeye davet etmiştir. Ancak hiç kimse Kuran'ın benzerini getirmeye muktedir olamamıştır.³⁶

³² Bkz. Câhız, **er-Resâil**, Hucecü'n-Nübüvve, III, 259.

³³ Câhız, **er-Resâil**, Hucecü'n-Nübüvve, III, 267 - 268.

³⁴ Câhız, **er-Resâil**, el-Cevâbât ve İstihkâkû'l-İmame, IV, 62-64.

³⁵ Bkz. Câhız, **er-Resâil**, Hucecü'n-Nübüvve, III, 280.

³⁶ Câhız, **er-Resâil**, Hucecü'n-Nübüvve, III, 251.

O gün benzerini getirilemeyen kitabın, bu gün sıradan bir kitap olduğunu veya onun değiştirildiğini savunanlar, amaçları farklı olsa da temel itibariyle Müslümanların elinde bulunan kitaba ve onu bu nesillere aktaran insanlara ithamda bulunmaktadır. Câhız'a göre ise bu kitap, Hz. Peygamberden işitildiği günkü özelliklerini bu gün de korumaktadır. Sahabeye itham edilen değiştirme veya eksiltme ifadeleri yersizdir. Çünkü o zamanda Kuran herkes tarafından biliniyor ve ezberleniyordu, eğer bir değişiklik veya eksiklik olsaydı o insanlar bunu kabul etmez itiraz ederlerdi. Üstelik bu insanların sayısı da birkaç kişi olmayıp binlerle ifade edilecek kadar çoktu. Bir iki kişiyi ikna etmek mümkün olsa da bu kadar kalabalık bir toplumu yanlışla ikna etmek veya yanlış karşısında sessiz kalmalarını sağlamak mümkün değildir.³⁷

Kuran'ın nüzul ortamında yaşayan insanlar, Hz. Ebu Bekir gibi, mallarını İslam'ın yayılması için harcamış ve ihtiyaçları olduğu halde çocuklarına miras bırakmamış, şahsiyetlerden oluşmuştu. Bu ahlaka sahip insanların dünya menfaati için sahtecilik yapmaları mümkün değildir. Öyle bir şahsiyete sahip olsalardı, hiçbir insanın dayanamayacağı sıkıntılara katlanarak İslam'ın yayılmasına hizmet etmezler, daha kolay yoldan karlı işlere bakarlardı. Hem de etraflarında toplanan insanlar bu üstün ahlaki görmeselerdi onların peşinde destekçi olmazlardı. Binlerce insan, dostlarını, yakınlarını ve her şeyden ötesi alışkanlıkların terk ederek yeni bir hayata atılmazdı.³⁸

İşte bu insanları, büyük fedakarlıkta bulunmaya sevk eden şey, İslam'ın ve onun peygamberinin yüce ahlakıdır. Hiçbir dünyevi neden insanların mallarını, mülklerin ve sevdiklerini terk etmesini sağlayamaz. Dolayısıyla insanlara en sevdikleri şeyi terk ettiren neden terk ettiklerinden daha üstün olmalıdır. Bu nedenle sahibinin sahip oldukları şeyleri arkada bırakıp, peşinden gittikleri şahsiyet asla sıradan bir insan değildir.

Peygamberlerin Özellikleri

Her şeyden önce peygamberler, gönderilmiş olduğu toplumun diğer fertleri gibi insandırlar. Onların insanüstü bir özellikleri olmadığı gibi insanların yaşadığı şartlarında yetişmişler ve yine insanlar gibi bu dünyadan göç etmişlerdir. Ancak diğer insanlardan farklı olarak peygamberlere Allah katından yardımlar gelebilmektedir. Bu yardımların Allah dostlarına da geldiği düşünülecek ve peygamberliği ispat için verilen mucizelere istisna edilecek olursa peygamberlerin insanlık açısından diğer fertlerden farklı bir yönlerinin olmadığı anlaşılacaktır. Tüm bunlara rağmen peygamberler sıradan bir insan olarak değerlendirilmeleri doğru değildir. Çünkü insanlar içerisinden topluma yön veren, çağlar açıp kapayan zeki insanlar çıktığı gibi, yine aynı insanlar arasından zeki, güvenilir ve kabiliyetli bir insan olan peygamberler de çıkmaktadır. Aradaki fark, biri kendi iradesiyle toplumu yönlendirirken diğeri bu işi görevli olarak

³⁷ Câhız, **er-Resâil**, Hucecü'n-Nübüvve, III, 229.

³⁸ Bkz. Câhız, **er-Resâil**, Hucecü'n-Nübüvve, III, 227-228.

yapmaktadır. Dolayısıyla Câhız'a göre peygamberler insanların en zekileri olup, onlara diğer sıradan insanların ulaşması imkansızdır.³⁹

Câhız'a göre peygamberler için gerekli olan özelliklerden en önemlisi onların ahlaklı yani güvenilir olmasıdır. Çünkü elçilik görevini üstlenecek kişi, güvenilir olduğu zaman, hem elçi gönderene hem de elçi gönderilen topluma faydalı olur. Aksi takdirde, güvenilir olmayana Allah'ın elçi tayin etmesi düşünülemeyeceği gibi, hiçbir toplumun da ona tabi olması mümkün değildir. Eğer bir şahıs çok sayıda toplulukları etrafında toplayabiliyorsa o kişi güven sahibidir. Güven sahibi olmayan şahısların topluluklar bir yana, bir kaç kişiyi bile kendi etrafında toplaması mümkün değildir.⁴⁰ Dolayısıyla her şeyi bir yana bırakıp etrafında toplanılan kişi insanlara karşı o güveni verecek ahlaka sahip demektir. Câhız peygamberlerin üstün ahlak sahibi kişileri olduğunu belirtmesine rağmen bu ahlaka nasıl sahip olduklarına ait bir bilgi vermez. Yani ona göre peygamberler masum mu, mahfuz mu yoksa kendi istidatlarıyla mı bu ahlakı ediniyorlar, belli değildir.

Câhız'a göre üstün ahlaka sahip bu peygamberlerin kendi aralarında kıyaslama yapılmamalıdır. Çünkü her peygamberin özelliği kendi toplumu ve yaşadığı devre göredir. Onların birinin diğerinden üstün olması gibi bir konunun olmaması gerekir. Eğer böyle bir şey olması mümkün olsa, peygamberlerin en üstününün, Allah ile doğrudan görüştüğü ve cennette kaldığı için insanlığın atası Hz. Adem olması gerekir. Yoksa diğer peygamberlerin kendi aralarında üstün olmaları gibi bir şey mümkün değildir.⁴¹

Peygamberler arasında fark görmeyen Câhız, onların belli soydan gelmelerinin yani bir millete ait olmalarının gerekli olmadığı ve her millettten peygamber gelebileceği görüşündedir.⁴² Hz. Peygamberin de tüm aleme peygamber olarak gönderildiği inancındadır.⁴³

Alemlere rahmet olarak gönderilen peygamberlerin üstün ahlakının olduğunu söyleyen Câhız, bu durumlarının onlara suç işleyen müminlerin günahlarını affettirmeye yetkisi veremeyeceğini savunmaktadır. O, peygamberlerin günahkar müminlere şefaet etme yetkisinin olmadığını ve şefaet görüşünü savunanların dini tahrif ettiğini ileri sürmektedir. Çünkü ona göre, şefaet ve icma gibi konular Muaviye ve ondan sonraki dönemlerde ortaya çıkmıştır.⁴⁴

Câhız'a göre önderler, resul, nebi ve devlet başkanı olmak üzere üç türdür. Bunlardan resul, hem nebi hem devlet başkanı iken, nebi ise aynı zamanda devlet başkanıdır. Devlet başkanları ise ne resul ne de nebi olup sadece insanları yöneten bir kişidir. Bunların en üstünü, resul, sonra nebi, daha sonra da devlet başkanıdır.⁴⁵

³⁹ Bkz. Câhız, **er-Resâil**, Hucecü'n-Nübüvve, III, 240.

⁴⁰ Bkz. Câhız, **er-Resâil**, Hucecü'n-Nübüvve, III, 260, 280.

⁴¹ Câhız, **er-Resâil**, er-Red ale'n-Nasârâ, III, 341-343.

⁴² Câhız, **er-Resâil**, Makaletü'z-Zeydiyye ve'r-Râfıza, IV, 323.

⁴³ Câhız, **Kitabü'l-Hayavân**, Tah. Abdüsselam Muhammed Harun, Mısır, 1965, V, 71.

⁴⁴ Bkz. Câhız, **er-Resâil**, Risale fi'n-Nâbite, II, 11.

⁴⁵ Câhız, **er-Resâil**, el-Cevâbât ve İstihkâkü'l-İmame, IV, 321.

Câhız bu açıklamasıyla peygamberlerin aynı zamanda devlet başkanı olduğunu vurgulamakta, ancak devlet başkanlığının dini bir merteye olmadığını da savunmaktadır.⁴⁶ Çünkü ona göre devlet başkanın resul veya nebi olması şart değildir. Ama buradan belki devlet başkanları da Allah tarafından seçilebilir fikrinin ortaya çıkması mümkün görüle de Câhız devlet başkanı seçiminin dünyevi iş olduğunu savunmakta ve Şianın ileri sürdüğü delillere ayrı ayrı cevap vermektedir.⁴⁷ Ona göre devlet başkanın seçimi dini olmadığı gibi onun nasıl seçileceği konusunda da sahabenin uygulamaları delil değildir. Yani onların yaptığı uygulamalar devlet başkanının seçimi için bağlayıcı bir unsur değildir. Çünkü dört halifeden her biri kendine göre bir yöntemle halefinin belirlenmesini talep etmiştir.⁴⁸

Devlet başkanın seçimle olacağını savunan Câhız, kimlerin seçime katılacağı konusunda oldukça ilginç bir tez ortaya atmaktadır. Ona göre devlet başkanın seçimi sıradan insanların işi olamaz. Çünkü devlet başkanlığı işi, alimler arasında ihtilafli olan bir konu olduğu için sıradan insanların bunu çözmesi mümkün değildir. Dolayısıyla devlet başkanını toplumun ileri gelenleri seçmeli halk ta ona tabi olmalıdır.⁴⁹

Devlet başkanın seçimini ileri gelen insanlara bırakan Câhız, onların bu seçiminde tamamen hür olmadıklarını, bu seçimi belli kurallara göre yapmak zorunda olduklarını savunur. Çünkü ona göre devlet başkanı olacak kişinin belli özellikleri taşıması gerekir.⁵⁰ Bu özellikleri buldurmeyen bir devlet başkanına halk tabi olmak zorunda değildir. Halk ancak şartlara uygun bir devlet başkanına uymak zorundadır.⁵¹ Yani toplumun ileri gelenleri tarafından seçilen devlet başkanın insanlar tarafından kabul edilmesi gerekir. Onların kabul etmeleri için de devlet başkanın belirli şartları taşıması gerekir.

Belli şartlara haiz devlet başkanın seçilmesi tüm inananlara vaciptir. Devlet başkanı olmadan yaşanılacağını savunanlar olsa da Câhız, bunu eleştirmekte ve hukuki garantörün olmadığı bir ortamda, insanların hakları korunamayacağı için, devlet başkanı olmayan bir hayatın, haksızlıklara ortam sağlayacağını savunmaktadır. Dolayısıyla devlet başkanını tayin edilmesi ve şartlara uygun devlet başkanına tabi olunması tüm halka vaciptir.⁵²

Câhız'ın bu görüşlerinden, onun aynı zamanda devlet başkanlığını yürüten peygamberlerin bu görevlerini dünyevi işler olarak algıladığı ve devlet başkanlığı göreviyle nübüvvet görevini birbirinden ayırdığı anlaşılmaktadır.

⁴⁶ Câhız, **er-Resâil**, el-Cevâbât ve İstihkâkû'l-İmame, IV, 306.

⁴⁷ Câhız, **er-Resâil**, Makâletü'l-Osmaniye, IV, 27 - 33.

⁴⁸ Câhız, **er-Resâil**, el-Cevâbât ve İstihkâkû'l-İmame, IV, 306.

⁴⁹ Câhız, **er-Resâil**, Makâletü'l-Osmaniye, IV, 36.

⁵⁰ Câhız, **er-Resâil**, el-Cevâbât ve İstihkâkû'l-İmame, IV, 306.

⁵¹ Câhız, **er-Resâil**, Hucecu'n-Nübüvve, III, 231.

⁵² Câhız, **er-Resâil**, el-Cevâbât ve İstihkâkû'l-İmame, IV, 288.

Sonuç

Akılcılığıyla bilinen Mutezile mezhebinin bir kolunun temsilcisi olan Câhız, duyuların sınırlı olması nedeniyle insanların bilgisinin sınırlı olacağını kabul etmektedir. O, duyuların sınırı bir şekilde aşılabilsede insanların tabiatları gereği kendi menfaatini gözetmek durumunda olduğunu altını çizerek, kendi nefislerine uyup doğruyu yapmaktan kaçınacaklarını vurgulamaktadır. Tüm bunları göz önüne alan Câhız, insanların peygamberlere ihtiyacının olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre, Allah kullarının hayrına olanı, ilahlığının gereği olarak yapmak durumunda olduğu için, insanların ihtiyacı olan peygamberleri göndermek de O'na vaciptir. Aksi takdirde Allah'ın sıfatlarına halel geleceği düşüncesini taşımaktadır.

Her şeyde akli ön planda tutan Mutezile mezhebinin mensupları, kendilerine ulaşan şeyleri akılla değerlendirme taraftarı olmalarına rağmen, insanların bilgi edinme vasıtalarının sınırlı olması ve tabiatlarının menfaatlerini yapma eğilimleri nedeniyle aklın tüm sorunları halletme de yetersiz kalacağını savunmaktadırlar. Bu nedenle peygamberin gönderilmesini bir ihtiyaç gören Câhız, onun tanınması için de akli ölçülerin gereğini vurgulamaktan da geri durmamaktadır. Ona göre bir kişinin peygamber olup olmadığının bilinmesi için akli bazı delillerin bulunması ve insanların bu delillerle ikna edilmesi gerekir. Câhız mucize diye adlandırdığı bu delilleri akli ve hissi diye ikiye ayırır da daha çok akli delil olarak nitelediği Kuran üzerinde durmaktadır.

Câhız, vahiyle yönlendirilen peygamberlerin her ne kadar Allah'tan yardım görseler de toplumun en zeki kişileri olduğunu ve bu zekaları nedeniyle toplumu bir arada tutmayı başardıklarını savunmaktadır. Ona göre, zeki olan bu elçilerin en önemli ikna edici yönleri ise sahip oldukları ahlaklarıdır. Câhız, insanların samimi ve dürüst olan kişilere tabi olduklarını ve zeki bile olsalar güven vermeyen şahıslara tabi olmaktan geri durduklarını belirtmektedir.

Akılı bir mezhebin temsilcisinden beklenen yaklaşımın, nübüvveti ikinci plana koyacak bir tavır olması beklenebilir. Ancak bu yaklaşım, sadece akli kabul edip de ilahi otoriteyi tanımayanlar için geçerli olabilir. İlahi otoriteyi kabul eden ve akılı yaklaşımlara sahip olan bir düşünce sisteminin yapacağı şey ise Câhız'ın sergilemiş olduğu tutumun bir benzeri olacaktır. Yani aklın belli bir sınırının olduğunu ve bu sınırı aşan konularda ilahi desteğe ihtiyaç duyulduğudur. Burada yapılacak şey akli biraz daha ön plana çıkarıp ilahi desteği bir lütuf olarak ileri sürmek olabilirdi. Ama Câhız, bunun yerine aklın imkanlarının kısıtlı olduğundan hareketle ilahi desteğe ihtiyacın olduğunu vurgulamaktadır. Câhız'ın bu yaklaşımı akli bir yaklaşım olsa da akli ön plana yerleştirmeyi her zaman bir düstur olarak görenler için ikna edici olmayabilir. Yani akılcılığıyla meşhur olan bir mezhebin mensuplarından aklın yetersiz olduğunu duymak biraz şaşırtıcı olmanın yanında savundukları ilkeyi zayıflatıcı bir özellikte taşımaktadır.